

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การสื่อสารเป็นส่วนหนึ่งของสังคม การพัฒนาประเทศเพื่อให้บรรลุเป้าหมายได้นั้นจำเป็นต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการที่จะถ่ายทอดข้อมูล ข่าวสาร ค่านิยม ความเชื่อ ทักษะคติ และแนวคิดต่าง ๆ ไปสู่ประชาชนในสังคมนั้น ๆ ดังนั้นประเทศกำลังพัฒนาอย่างประเทศไทยจึงต้องค้นหารูปแบบ หรือวิธีการสื่อสารเพื่อการเผยแพร่ความรู้ในการพัฒนาประเทศอย่างมีประสิทธิภาพให้เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

รัฐบาลเองได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการสื่อสาร ในการนำมาใช้เป็นเครื่องมือสนับสนุนการพัฒนาของประเทศ นอกจากสื่อมวลชนและสื่อบุคคลแล้ว รัฐบาลมีนโยบายที่จะนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ส่งเสริมการพัฒนาประเทศ เพราะเป็นสื่อที่สามารถถ่ายทอดข่าวสาร ข้อมูลเรื่องราวต่าง ๆ ตลอดจนทัศนคติค่านิยม และความเป็นอยู่ของกลุ่มชนเจ้าของวัฒนธรรมนั้น (พินิตา บุญชัยศรี, 2533)

หลักฐานที่สำคัญที่แสดงให้เห็นได้ว่า รัฐบาลเริ่มตระหนักและเห็นความสำคัญของสื่อพื้นบ้าน ซึ่งเป็นเครื่องมือสื่อสารที่ทรงประสิทธิภาพของชุมชนดั้งเดิมชาวไทยได้ก่อตัวเป็นรูปธรรมขึ้น ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลยุคนี้ได้มุ่งเน้นการดำเนินนโยบายรัฐนิยม ได้นำประเทศไปสู่อารยะ โดยมีแผนการอย่างชัดเจนที่จะฟื้นฟู และนำสื่อพื้นบ้านมาปรับใช้เป็น "สื่อ" ในการโฆษณา นโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาล ซึ่งมีอยู่ 18 ประเภท อาทิเช่น หมอตำ หนังสืตละสูง ในช่วงปี พ.ศ. 2484 รัฐบาลไทยเริ่มมีนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยได้เลือกใช้สื่อพื้นบ้านเป็นสื่อสำคัญเพื่อสร้างกระแสต่อต้านคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีผลให้รัฐบาลสมัยต่อ ๆ มาเลือกเอาสื่อพื้นบ้านมาปรับใช้ในนโยบายต่าง ๆ ทั้งด้าน

การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เช่น ลำตัด หมอลำ ลิเก หนังตะลุง ฯลฯ (พรศักดิ์ เหล่ากิจไพศาล, 2529)

สมควร กวียะ (2529) กล่าวไว้ว่า สื่อพื้นบ้านของไทยถือว่าเป็นวัฒนธรรมที่คนไทยและสังคมไทยได้สร้างสรรค์และสั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต กลายเป็นเครื่องมือที่ส่ง รับ และเก็บข่าวสารที่เป็นสัญลักษณ์และเอกลักษณ์ของระบบสังคมไทย ปรากฏให้เห็นในรูปของคำพูด ข้อเขียน บทเพลง ดนตรี การละเล่น ทัศนกรรม สถาปัตยกรรม พิธีการ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม หรือแม้กระทั่งวิถีชีวิต นอกจากนี้ พนิดา บุญชัยศรี (2533) ระบุว่า สื่อพื้นบ้านยังครอบคลุมถึงการแสดงละคร ระบำ และกีฬา ที่เปิดโอกาสให้มีการสนทนาวิสาสะ ตลอดจนประเพณีต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดการสื่อสาร

สื่อพื้นบ้าน (Folk Media) มิได้หมายถึงการแสดงละครเท่านั้น แต่หมายถึงรูปแบบการสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคล หรือบุคคลกับกลุ่มคน หรือกลุ่มคนกับกลุ่มคน ที่ได้ประพฤติกปฏิบัติสืบต่อกันมา จนเกิดความเคยชินเป็นประเพณีขึ้นและครอบคลุมถึงประเพณีเรื่องภาษา ท่าทาง การแต่งกาย เครื่องใช้ ฯลฯ ที่ประชาชนในสังคมหนึ่งกำหนดความหมายที่แน่นอนเอาไว้ให้เป็นที่เข้าใจตรงกันอีกด้วย ดังนั้น สื่อพื้นบ้านจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า สื่อประเพณี หรือ Traditional Media (สุรพล วิรุฬารักษ์, 2535)

สื่อพื้นบ้านมีความหมายครอบคลุมถึงการแสดง การละเล่น จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม แต่สื่อพื้นบ้านที่เป็นที่รู้จักกันกว้างขวางในระดับของมวลชนและสามารถแยกแยะให้เห็นลักษณะเด่นได้ง่าย ได้แก่ ศิลปะการแสดง (Performing Art) ต่าง ๆ (สมควร กวียะ, 2536)

สื่อพื้นบ้านมีคุณค่าต่อระบบการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนำมาปรับใช้กับระบบสังคมไทยที่ยังมีวัฒนธรรมปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ประโยชน์ที่พึงได้รับนั้นอาจรวมไปถึงการเป็นเครื่องมืออบรมสั่งสอนทางด้านจริยธรรม ศิลธรรม ค่านิยม และการปรับเปลี่ยนทัศนคติ สื่อพื้นบ้านเป็นเวทีแห่งการแสดงความคิด จึงเปรียบเสมือนมรดกทางวัฒนธรรมที่มีแนวทางและรูปแบบเฉพาะ ที่สามารถนำมาปรับปรุงและประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ (อังกิน ธีรเดช ชื่นประภานุสรณ์, 2539)

สื่อพื้นบ้านทุกชนิดมีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับพิธีกรรมทางศาสนาและกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งได้เป็นอย่างดี โดยไม่ก่อให้เกิดช่องว่างขึ้นภายในระบบสังคมหรือชุมชนนั้น ๆ แต่กลับเป็นการเสริมให้บทบาทของสื่อพื้นบ้านโดดเด่นอีกครั้งหลังจากที่กำลังจะสูญหายไป โดยมีสาเหตุมาจากการเข้าแทนที่ของสื่อสมัยใหม่และการผสมผสานทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคมเข้าด้วยกัน

มนุษย์สามารถพัฒนาความเป็นอยู่ของตน เพื่อสนองความต้องการให้เจริญก้าวหน้าขึ้นไปเรื่อยๆ การที่แต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละชุมชนมีเอกลักษณ์ของตนเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่สถาบันทางสังคมแต่ละสถาบันจะต้องพิจารณาในการทำหน้าที่เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในถิ่นนั้น ๆ เพื่อสังคมมนุษย์ของเราจะได้พัฒนาไปสู่ความเจริญ สื่อพื้นบ้านอาจมีรูปแบบโครงสร้าง เนื้อหา แตกต่างกันไปตามสภาพของแต่ละท้องถิ่น เช่น ภาคอีสาน ภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคใต้ แต่คงมีลักษณะร่วมกันคือ การสะท้อนภาพชีวิตของชาวบ้านในชนบทและการใช้ภาษาเฉพาะถิ่นที่สื่อความหมายภายในชุมชนได้ดี

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน จำเป็นต้องอาศัยสื่อเป็นช่องทางในการที่จะถ่ายทอดเนื้อหาข่าวสารการพัฒนาต่าง ๆ ไปยังประชาชน สื่อพื้นบ้านมีบทบาทในการถ่ายทอดเนื้อหาเพลงที่มีแนวโน้มชักจูงใจหรือโน้มน้าวใจให้มีการพัฒนาคุณภาพชีวิต หรือแสดงให้เห็นถึงอุปสรรคของการพัฒนาชีวิต

เพลงพื้นบ้านแต่ละท้องถิ่นจะมีแบบแผนตามชนิดของเพลงและตามความนิยมอันมีที่มาจากความรัก สภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัว ความสนุกสนาน ความประทับใจ ความเศร้าโศก ความเชื่อและคติสอนใจ ดังนั้นเพลงพื้นบ้านทั่วไปจึงมักจะมีเนื้อร้องที่สะท้อนให้เห็นถึง ชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม ความเชื่อและประเพณีของชนกลุ่มนั้น (สมหวัง คงประยูร, ม.ป.ป.)

เพลงพื้นบ้านที่มีลักษณะเก่าแก่ที่สุด คือ เพลงกล่อมเด็ก เพราะเพลงกล่อมเด็กเป็นเพลงใกล้ตัวที่สุด เพลงพื้นบ้านเปรียบเสมือนปุยดำตาวอดของเพลงลูกทุ่ง ลักษณะที่สำคัญของเพลงพื้นบ้าน มีดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533)

1. เพลงพื้นบ้านเป็นเพลงที่มุ่งเพื่อความสนุก ซึ่งเป็นความสุขของชาวบ้านที่ใช้ดนตรีเข้ามาประกอบ เพลงพื้นบ้านเป็นผลงานเพลงของชาวบ้านที่ไม่ต้องฝึกฝนเพื่อความเป็นเลิศทางศิลปะแต่อย่างใด “ไม่เก่งแต่ชำนาญ ไม่เชี่ยวชาญแต่เคยมือ” นอกเหนือจากความสุขแล้วเพลงพื้นบ้านยังเป็นมรดกของชาวบ้านอีกด้วย เล่นกันเองเพื่อดูกันเอง

2 เนื้อเรื่องของเพลงพื้นบ้าน (Text) เกี่ยวกับชีวิตการงาน ความรัก ความสนุกสนานเฮฮา การดื่มกินสังสรรค์ การเที่ยวพาราดี เป็นต้น อาจจะพูดได้ว่าเนื้อเรื่องเกือบทั้งหมดเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน เว้นเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในทานพื้นบ้าน วรรณคดีที่เป็นรากเหง้าของศิลปะวัฒนธรรม

สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในเพลงพื้นบ้านคือ เครื่องทกมยที่แสดงถึงวัฒนธรรมชุมชน เพลงพื้นบ้านนับวันลดบทบาทไปเรื่อย ๆ เพราะบ้านเมืองเจริญขึ้น เทคโนโลยีเจริญมากขึ้น ผู้แสดงพัฒนาจากชาวบ้านไปสู่การศึกษา มีการสร้างคนขึ้นมาเพราะเป็นศิลปินที่มีความรู้ และทักษะ มีการค้นคว้า ทาหลักฐาน เป็นผลงานที่ปรุงแต่ง ไม่ได้เป็นผลงานดิบ ๆ อีกต่อไป (สุกรี เจริญสุข, 2537)

อีสานเป็นภูมิภาคที่มีความแห้งแล้ง และมีจำนวนประชากรมากเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ ไม่เพียงแต่ชาวอีสานจะประสบภัยพิบัติฝนแล้งและน้ำท่วมเนื่องจากธรรมชาติเท่านั้น ในทางสังคมเชื่อว่าชาวอีสานยังได้รับการกดขี่จากชนชั้นปกครองและถูกดูหมิ่นเหยียดหยามว่าเป็นพวก “บักเลี้ยว” ที่โง่งง ซึ่เกียจ ล้นหลังยาว ซึ่งในสภาพที่เป็นจริงแล้ว ชาวอีสานเป็นคนมีน้ำใจ ซื่อสัตย์สุจริต สงบเสงี่ยม อุตุน และขี้อ้น ในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดตลอดมา ทุกคนรักความดีและสันติสุข ส่วนที่ไม่อาจเป็นไปตามที่กล่าวนี้ได้ก็เนื่องจากสภาพความเป็นอยู่ได้กำหนดไว้ (สุชาติ ภูมิบริรักษ์, 2501)

ได้มีการสะท้อนภาพชีวิตของชาวอีสานไว้ว่า มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายไม่สลับซับซ้อน และไม่ค่อย้งวลงกับความทุกข์ยาก เพราะปลงตกว่าชีวิตนี้มันก็ทุกข์อยู่แล้วหากมีหนทางใดที่จะทำให้เกิดความสุขได้มักตัดสินใจทำก่อน จึงทำให้คนอีสานชอบอิสระ รักความสนุกสนาน ไม่เป็นคนเจ้าทุกข์แม้ว่าตนจะมีชีวิตที่ลำบากก็ตาม สภาพเหล่านี้ปรากฏสะท้อนในเพลงพื้นบ้านอีสานซึ่งลักษณะของดนตรีพื้นบ้านจะ

สะท้อนให้เห็นภาพชีวิต นิสัยใจคอของชาวอีสานดังต่อไปนี้ (สถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 2526)

1. **ความรักอิสระ** แต่เดิมชาวอีสานไม่มีการบรรเลงดนตรีเป็นวง ใครต้องการตีตีพินหรือ เป่าแคนก็จะฝึกและเล่นตามลำพัง ท่วงทำนองแต่ละเพลงก็เป็นไปตามความถนัด ทั้งนี้ เพราะมีความรู้สึกเป็นอิสระมาแต่เดิม การเล่นดนตรีเป็นไปด้วยใจรัก ไม่ได้เป็นอาชีพหรือถูกเคี่ยวเข็ญบังคับ ซึ่งข้อนี้ชาวอีสานแตกต่างไปจากคนภาคอื่น
2. **ความสนุกสนาน** ดนตรีพื้นเมืองอีสานเน้นในเรื่องจังหวะ จังหวะดนตรีที่กระชับและหนักแน่น ส่วนมากจังหวะค่อนข้างเร็ว สามารถเต้นและรำรำได้อย่างสนุกสนาน เช่น เซิ้งสวิง เซิ้งกระติบ ฯลฯ
3. **ชีวิตที่ล้าเคี้ยว** ชาวอีสานมีชีวิตที่ทุข์ยาก เปล่าเปลี่ยว ลำเคี้ยว ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะแสดงออกทางดนตรีหลายทำนอง (ภาษาดนตรีพื้นบ้านเรียกว่า "ลาย") เช่น ลายแม่ช้างกลมลูก ลายเอ๋ยใหญ่ ลายเอ๋ยน้อย เป็นต้น

เพลงพื้นบ้านอีสานมีมากมายหลายชนิด อาทิ เพลงโคราช กันตรึมอีสานใต้ แต่เพลงพื้นบ้านที่ได้รับความนิยมเป็นระยะเวลายาวนานต่อเนื่อง กว้างขวาง สามารถสื่อความหมายกับประชาชนในภาคต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี และมีบทบาทต่อสภาพเศรษฐกิจสังคมชาวอีสานมาตลอดทุกยุคทุกสมัยคือ เพลงพื้นบ้านหมอลำ (มดิชน, 2537) เป็นเพลงพื้นบ้านที่มีความเก่าแก่ยาวนานสืบต่อกันมาโดยวิธีการจดจำ ท่องจากปากต่อปากมาหลายชั่วอายุคน ลักษณะเด่นของหมอลำคือ มีภาษาและท่วงทำนองเฉพาะท้องถิ่น มีการสร้างสรรค์และรักษาแบบแผนประเพณีโดยเกิดจากการเลือกสรรของชุมชน

หมอลำศิลปะวรรณคดีพื้นบ้านของชาวอีสานที่มีบทบาทและอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านนับเป็นมรดกอีกชิ้นหนึ่งที่สร้างความภูมิใจให้ชาวอีสาน ซึ่งบ่งบอกได้ดีถึงคตินิยมภาคนี้ได้อย่างเต็มเปี่ยมเช่นเดียวกับลำตัดของชาวภาคกลาง หรือมโนราห์ของชาวภาคใต้ (เนชั่นสุดสัปดาห์, 2537) หมอลำจะให้ทั้งความรู้และความบันเทิง ตลอดจนเป็นสื่อในการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อต่าง ๆ อันแสดงให้เห็นว่าเป็นศิลปะการแสดงที่ผูกพันกับชีวิตของคนเรามานาน (เดลินิวส์, 2539)

อุดม บัวศรี (2539) กล่าวว่า หมอลำเป็นส่วนหนึ่งในวิญญาน 5 อย่างของชาวอีสาน คือ ลาน ข้าวเหนียว ส้มตำ หมอลำ หมอแคน และได้สรุปคุณค่าของหมอลำไว้ดังนี้

1. หมอลำเป็นผู้รักษาไว้ซึ่งประเพณีพื้นเมือง
2. หมอลำเป็นผู้อนุรักษ์วรรณกรรมท้องถิ่นอย่างมั่นคง
3. หมอลำเป็นศิลปินพื้นบ้านผู้รักษาศิลปะพื้นบ้าน
4. หมอลำเป็นผู้ให้ความบันเทิงแก่คนทุกชั้นทุกวัย
5. หมอลำเป็นสื่อสัมพันธ์กับมวลชนทุกชนชาติได้เป็นอย่างดี
6. หมอลำสร้างความสามัคคีและปลูกฝังคุณธรรมต่อประชาชนโดยอาศัยความบันเทิงเป็น

สื่อกลาง

7. หมอลำเป็นปรอหวัดอุณหภูมิต่างศิลปวัฒนธรรมของชาวอีสาน

หมอลำในยุคแรก ๆ ไม่ใช่การแสดงล้วน ๆ อย่างทุกวันนี้ แต่เป็นการละเล่นในพิธีกรรมเพื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น การรักษาโรค เสี่ยงทายขอความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น หมอลำในยุคหนึ่งจึงมีความหมายสำคัญอย่างยิ่งต่อความอยู่รอดของชุมชนแต่เมื่อสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ทุกวันนี้หมอลำจึงกลายมาเป็นการแสดงสำหรับมวลชน ลักษณะการใช้หรือยกทรงอีสานมีสองลักษณะคือ ใช้เพื่อควบคุมสังคมและใช้เพื่อความบันเทิง ในส่วนของการควบคุมสังคม บรรพชนอีสานได้นำเอาความเชื่อดั้งเดิม ความประพฤติที่ควรปฏิบัติ หลักคำสอนทางพุทธศาสนามาผสมผสานกันแต่งเป็นบทหรือยกทรงเพื่อความบันเทิงใจนั้น มิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อความบันเทิงสถานเดียว แต่เป็นจุดมุ่งหมายอื่นร่วมด้วยเช่น เพื่อสั่งสอนอบรมและเผยแพร่ศาสนา เป็นต้น (สมควร กวียะ, 2536)

หมอลำเป็นเพลงพื้นบ้านประเภทวรรณกรรมมุขปาฐะ (Oral Literature) ที่สามารถถ่ายทอดปรัชญาความนึกคิดของชาวบ้านหรือกลุ่มชนได้อย่างใกล้เคียงความเป็นจริงที่สุด เนื่องจากเป็นผลผลิตทางความคิดที่ผ่านกระบวนการกลั่นกรองมาน้อยกว่าวรรณกรรมมุขปาฐะประเภทหนึ่ง การศึกษาเพลงพื้นบ้านของกลุ่มชนต่าง ๆ จะช่วยทำให้เกิดความเข้าใจในกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของเพลงได้ดียิ่งขึ้น เพราะเพลงอาจบอกความรัก ความหวังใฝ่ เพลงอาจแสดงค่านิยมในเชิงเดือน สอนหรือตำหนิ เพลงอาจคร่ำครวญบอกความสิ้น

หวัง บอกความโกรธแค้น ความเศร้าสร้อย ความสนุกรื่นรมย์ใจ หรือบอกอารมณ์โศกเศร้า แม้การประท้วง สังคม การต่อต้านบีบบังคับใด ๆ ของมนุษย์ยังคงใช้เพลงบอกความคิดความรู้สึก บอกสภาพเกี่ยวกับตัวเอง และสิ่งแวดล้อมของตน การศึกษาบทบาทของเพลงพื้นบ้านจึงเป็นการศึกษาอารมณ์แก่นแท้ของมนุษย์ อันเกี่ยวกับชีวิต และสังคม (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2528)

หมอลำเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมภาคอีสานที่บรรพบุรุษชาวอีสานทิ้งไว้ให้เป็น "มรดกอีสาน" ชิ้นหนึ่ง บทบาทของหมอลำที่มีต่อชุมชนอีสานทำให้หมอลำเป็นการละเล่นการแสดงที่ดำรงสืบต่ออยู่ได้คู่กับชุมชนด้วยเหตุผลที่ว่าวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีใดที่เป็นที่ต้องการของสังคมของคนส่วนใหญ่ วัฒนธรรมนั้นจะคงอยู่ต่อไป แต่ถ้าวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น ๆ ไม่ได้มีส่วนร่วมในชีวิต คน ไม่ได้ร่วมหัวจมท้ายกับการเติบโตของสังคมก็อาจจะกลายเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งเท่านั้นเอง ดังนั้นการศึกษาเพลงพื้นบ้านที่ยังหลงเหลืออยู่ในสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย (Modernization) อย่างรวดเร็วในปัจจุบันเป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นการรวบรวมข้อมูลที่กำลังสูญหายไปพร้อมกับ การเข้ามาของความบันเทิงแบบใหม่แล้ว ยังอาจใช้เป็นสื่อการศึกษาทำความเข้าใจสังคมที่เป็นเจ้าของเพื่อเป็น ฐานในการทำความเข้าใจในระบบสังคม ค่านิยม ทักษะคติและพฤติกรรมทางสังคม

หมอลำเป็นสื่อพื้นบ้านที่สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาประเทศได้ เพราะเป็นสื่อที่สามารถถ่ายทอดข่าวสาร ข้อมูลเรื่องราวต่าง ๆ ทักษะคติ และความเป็นอยู่ของกลุ่มชนนั้น ๆ สื่อพื้นบ้านมักนิยมกันใน ระดับท้องถิ่น ถ้าความนิยมนั้นขยายขอบเขตออกไปถึงระดับภูมิภาคก็จะกลายเป็นสื่อพื้นเมือง และถ้าปรับปรุงพัฒนาจนขยายวงออกไปทั่วประเทศก็น่าจะเรียกว่าสื่อประจำชาติ ครั้นไปถึงระดับสากลก็กลายเป็น สื่อสากล ดังจะเห็นได้จากแผนภูมิต่อไปนี้ (สมควร กวียะ, 2536)

จะเห็นว่าเพลงพื้นบ้านหมอลำเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีบทบาทและหน้าที่ในการพัฒนาสังคม ซึ่ง ปราวณี วงษ์เทศน์ (2533) ได้กล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ของเพลงที่มีต่อสังคมไว้ดังนี้

1. เพลงจะทำหน้าที่เป็นเสมือนตัวแทนของระบบสัญลักษณ์ในทางสังคมที่จะสะท้อนออกมาให้เห็นตามความเชื่อทางศาสนาและระบบชนชั้นในสังคม
2. เพลงมีหน้าที่กระตุ้นให้เกิดการตอบสนองทางกายภาพ เช่น การสงคราม การทำงาน ฯลฯ
3. เพลงเป็นเสมือนเครื่องควบคุมทางสังคม คอยรักษาวรรทัดฐานสังคมและชี้แนะระเบียบแบบแผนที่เหมาะสม รวมทั้งกำหนดพฤติกรรมที่เหมาะสมทางสังคมอีกด้วย
4. เพลงมีบทบาทในการรักษาสถาบันที่สำคัญทางสังคม เช่น ศาสนา ความเชื่อ ช่วยทำให้การประกอบพิธีกรรมมีเหตุผล และรักษาสัญลักษณ์ทางพิธีกรรม
5. เพลงทำให้เกิดความสืบเนื่องและความมั่นคงทางวัฒนธรรม

เพลงพื้นบ้านหมอลำมีอิทธิพลและบทบาทผสมกลมกลืนกับชีวิตของชาวชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้อย่างลึกซึ้ง ในแง่ประโยชน์ของหมอลำจำแนกได้ 4 ประการคือ (ลานช้อย, 2529)

1. ให้ประโยชน์ด้านความรู้ความบันเทิง
2. ให้ประโยชน์ในด้านช่วยรักษาวรรณกรรมนิยมประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น
3. ให้ประโยชน์ต่อผู้แสดง

4. ให้ประโยชน์ต่อวงการอื่น เช่น ช่วยในการเผยแพร่การวางแผนครอบครัว เป็นต้น

ดังนั้นหมอลำจึงเป็นเพลงพื้นบ้านอีสาน ที่จัดได้ว่าเป็นสื่อท้องถิ่น (Local Media) ที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ให้คุณค่าทางอารมณ์และคติธรรมแก่ประชาชน นอกจากการแสดงให้เห็นถึงจารีตและประเพณีของประเทศไทยอย่างลึกซึ้งแล้วยังมีส่วนช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตจากความรู้ที่สอดใส่ไว้ในสื่อหมอลำเป็นกิจกรรมการแสดงของศิลปินพื้นบ้านเพื่อการสื่อสารถ่ายทอดให้มรดกทางวัฒนธรรม โดยอาศัยหลักการให้ความบันเทิงผสมผสานกับความรู้ซึ่งเรียกว่า Edutainment จึงเป็นที่น่าศึกษาอย่างยิ่งว่าเพลงหมอลำในปัจจุบันได้กระทำหน้าที่ตามบทบาทความสำคัญดังที่ได้กล่าวมาแล้วเพียงใด มีความเป็นไปได้เพียงใดที่จะส่งเสริมให้หมอลำได้กระทำหน้าที่ในฐานะสื่อเพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมและการส่งเสริมการพัฒนาประเทศเป็นอย่างยิ่ง

ปัญหาวิจัย

1. เนื้อหาของเพลงพื้นบ้านหมอลำ สามารถถ่ายทอดเรื่องราวอะไรได้บ้างหรือไม่
2. เนื้อหาของเพลงพื้นบ้านหมอลำได้สะท้อนถึงความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี การดำเนินชีวิต หรือไม่อย่างไร

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาของเพลงพื้นบ้านหมอลำที่สะท้อนถึงความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี การดำเนินชีวิต และความรู้ด้านต่าง ๆ ของชาวอีสาน
2. เพื่อจัดหมวดหมู่ของความรู้ที่ปรากฏในเพลงพื้นบ้านหมอลำ

นิยามศัพท์

1. **เพลงพื้นบ้าน (Folk music)** คือ เพลงของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ซึ่งชุมชนถือเป็นมรดกทางสังคม มีลีลาการขับร้องหรือการพ้องรับตามแบบแผนของท้องถิ่น จึงเป็นที่นิยมของชาวบ้าน เป็นเครื่องมือใน

การบันทึกความรู้สึกนึกคิด อารมณ์ อุดมการณ์ ตลอดจนความเป็นอยู่ของสังคมที่เป็นเจ้าของบทเพลงนั้น เป็นการถ่ายทอดลักษณะวัฒนธรรมและประเพณีพื้นบ้านไว้ในบทเพลง และยังเป็นเครื่องมือให้อุชนรุ่นหลังสามารถศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของตนได้จากเพลงพื้นบ้านเช่นเดียวกับเพลงพื้นบ้านอีสานได้บันทึกถึงภูมิปัญญาของชาวอีสานไว้ (ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ, 2532)

2. เพลงพื้นบ้านหมอลำ (Maw - lam) เป็นการขับร้องของชาวอีสาน มีลักษณะเป็นบทเพลงเรียกบทเพลงที่ใช้คำว่า "กลอนลำ" เรียกคนลำว่า "หมอลำ" ซึ่งหมายถึง "นักร้อง" (เจริญชัย ชนไพโรจน์, 2516) ปัจจุบันมีการประยุกต์โดยการนำเครื่องดนตรีสากล เช่น กลอง กีตาร์ มาเล่นเข้ากับดนตรีพื้นบ้านพวกแคน พิณ เพื่อเพิ่มจังหวะการลำให้รวดเร็วเร้าใจและทำให้การร้องไพเราะน่าฟังมากขึ้น (ข้าวสาด, 2536)

3. วัฒนธรรม (Culture) หมายถึง ความเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ จำแนกเป็น 3 ด้านคือ จิตใจ สังคม และวัตถุ มีการสั่งสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถเรียนรู้และก่อให้เกิดผลิตรกรรมและผลิตผลทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อันควรค่าแก่การวิจัย อนุรักษ์ พัฒนา ถ่ายทอด ส่งเสริม เสริมสร้างเอตทัคคะและแลกเปลี่ยน เพื่อสร้างเสริมคุณภาพระหว่างมนุษย์ สังคมและธรรมชาติ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอย่างมีสันติภาพ สันติสุข และอิสระภาพ อันเป็นพื้นฐานแห่งอารยธรรมของมนุษยชาติ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2537)

4. วัฒนธรรมประเพณีอีสาน หมายถึง ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่เรียกว่า "ฮีตสิบสอง คองสิบสี่" ซึ่งฮีตสิบสองคือประเพณีประจำสิบสองเดือนที่คนในสังคมได้มีโอกาสร่วมชุมนุมกันทำบุญทุก ๆ เดือนในรอบปี ทำให้คนในสังคมได้ทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้ใกล้ชิดสนิทสนมคุ้นเคยกัน สามัคคีกันเป็นอย่างดี และใกล้ชิดกับศาสนาอันจะเป็นเครื่องกลมเกลียวจิตใจคนให้สูงขึ้น (ชุมเดช เดชภิมล, 2521) ส่วนคองสิบสี่นั้นเป็นหลักการปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่กาลเทศะ ตามฐานะของแต่ละบุคคล คองสิบสี่มีลักษณะคล้ายกฎหมายที่กำหนดหน้าที่ที่บุคคลจะต้องปฏิบัติต่อตนเอง ต่อครอบครัวและสังคม (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2521)

5. **ความเชื่อ (Belief)** หมายถึง การยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์นั้น ๆ หรือสิ่งคมมนุษย์นั้น ๆ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความเคารพเกรงกลัวสิ่งเหล่านี้ (ธวัช ปุณโณทก, 2530) ความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นเกิดจากปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น เมื่อชีวิตถึงคราววิบัติเกิดโรคร้ายไข้เจ็บ เกิดภัยธรรมชาติ ปัญหาเหล่านั้นเกินขีดความสามารถที่คนธรรมดาจะแก้ไขได้ คนจึงสร้างความเชื่อว่าน่าจะมีอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติบันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น อำนาจนั้นอาจจะเป็นเทพเจ้า ภูติผีปิศาจ วิญญาณ สัตว์ป่า พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาว ตลอดจนดิน น้ำ ลม ไฟ หากบอกกล่าวหรือทำให้อำนาจเหล่านั้นพอใจอาจช่วยให้ปลอดภัย เมื่อพ้นภัยก็ยินดีแสดงความรู้คุณด้วยการเช่นสรวงบูชาหรือประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ (จารุวรรณ ชรรมวัตร, 2522)

6. **ค่านิยม (Value)** หมายถึง การตัดสินใจ "เลือก" ใน "สิ่ง" หรือ "สถานการณ์" ที่ตนเองต้องการหรือพอใจ ค่านิยมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกของสังคม ดังนั้นสังคมจะก้าวหน้าหรือเสื่อมไปในทิศทางใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับค่านิยมของสังคมนั้นเป็นสำคัญ และการสร้างค่านิยมที่ถูกต้องและเหมาะสมจึงเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งสำหรับการสร้างสังคม (อาานนท์ อาภาภิรมย์, 2519) หรืออาจกล่าวได้ว่าค่านิยมเป็นความรู้สึก ความคิด พฤติกรรมและสิ่งอื่นที่คนในสังคมหนึ่งเห็นว่ามีคุณค่าและยอมรับปฏิบัติตาม อาจจะมีประโยชน์ต่อสังคมแต่ละสังคมแตกต่างกัน (ธาทิพย์ สมบูรณ์, 2527)

7. **การดำเนินชีวิต** หมายถึง การดำเนินชีวิตของชาวอีสานที่อยู่กันอย่างเรียบง่ายพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่พึ่งพาอาศัยกัน การดำเนินชีวิตของชาวอีสาน ได้แก่ การประกอบอาชีพ เศรษฐกิจ สภาพภูมิอากาศ สภาพที่อยู่อาศัย อาหาร การแต่งกาย การยอมรับผู้นำ และความรัก

8. **ชาวอีสาน** หมายถึง ประชาชนที่มีภูมิลำเนาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ปัจจุบันมี 19 จังหวัด

ขอบเขตงานวิจัย

การวิจัยเรื่อง "การวิเคราะห์เนื้อหาเพลงพื้นบ้านหมอลำเพื่อการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม" ได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

1. มุ่งศึกษาเฉพาะบทเพลงพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ หมอลำที่เป็นเทศบาลเขต ออกรางขายตามแผงเทปทั่วไป
2. มุ่งศึกษาเฉพาะบทเพลงพื้นบ้านหมอลำที่วางจำหน่ายระหว่างเดือนมกราคม - ธันวาคม 2538

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้แนวทางในการจัดทำเพลงพื้นบ้านเพื่อใช้ถ่ายทอดความรู้เพื่อการพัฒนาคนได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับความเชื่อและค่านิยมของสังคม
2. เป็นการรวบรวมข้อมูลเพลงพื้นบ้านหมอลำที่ผลิตจำหน่ายในปี 2538 ซึ่งมีส่วนช่วยอนุรักษ์และเผยแพร่เพลงพื้นบ้านหมอลำ เพื่อประโยชน์ในการถ่ายทอดสืบไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย